

Yunan Adalarındaki Eski Türk Varlığının Edebî İzleri II:

Sakız

Mehmet Turgut BERBERCAN*

Öz

Bir araştırma projesi olarak, seri makaleler hâlinde neşredilmeye başlanan çalışmaların ikincisi olan bu makalede, Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaklaşık 350 yıl boyunca Türk hâkimiyetinde kalmış Sakız adasında bulunan ve Türk varlığının birer izi olarak varlığını devam ettiren Türk dili, edebiyatı ve tarihine ait kültür unsurları ile Osmanlı yadigârları üzerine bir inceleme yapılmıştır. İncelemede, 2015 yılında yapılan seyahat müddetince tutulmuş notlara dayanılmış, Doğu Ege'deki Yunan adalarından Midilli ve Rodos'tan sonra üçüncü büyük ada olan ve Türk varlığının edebî izlerinden önemli örnekleri kültür mirası içinde korumaya devam eden Sakız adası çeşitli yönlerden tanıtılmıştır. Ayrıca, Türklüğün Sakız'daki millî mirasına, adadaki kültür izlerine ve edebî değerlerine resimlerle birlikte dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sakız, Türkler, Dil, Edebiyat, Tarih.

Literature Traces of Old Turkish Existence in Greek Islands I: *Sakız (Chios)*

Abstract

In this second article which is belonging to the serial works started to be published as parts of a research project, an examination based mostly on exploratory notes, is made on the cultural elements of Turkish language, literature and history and Ottoman commemoratives existing in Chios where was under the rule of Ottoman Empire. In the paper, the notes taken during the Chios travel are the main. Chios which is the third biggest island after Lesvos and Rhodes in Eastern Greece is introduced from various aspects and by pictures especially from the point of national and cultural traces and also literal commemoratives of Turks conserved in the island today.

Keywords: Sakız (Chios), Turks, Language, Literature, History.

* Doç. Dr., ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Eski Türk Dili Anabilim Dalı Başkanı. mtberbercan@karatekin.edu.tr

Geliş Tarihi - Received: 04.01.2016
Kabul Tarihi - Accepted: 18.02.2016

Giriş: Sakız Adasına Genel Bir Bakış

Bugün İzmir Karaburun yarımadasının tam karşısında bulunan ve haritada adeta Anadolu'nun bir parçası gibi görünen Sakız adası (bk. *Harita I*), Çeşme limanına sadece 8 deniz mili uzaklıktadır (Anadolu'ya en yakın noktası 4 deniz milidir). Ege denizindeki stratejik noktalardan ve en önemli deniz geçitlerinden biri üzerinde bulunan ada, tarih boyunca hem siyasî hem de ekonomik sebeplerle çeşitli mücadelelere sahne olmuştur. Ada'nın, özellikle endüstri için çok değerli olan damla sakızı (μαστίχα [*mastik ~ mastika*]) ağacının yetiştiği asıl coğrafyayı oluşturması oldukça önemlidir. Osmanlı idaresinde (*Cezâir-i Bahr-i Sefîd* [Kaptan Paşa Eyaleti] içinde) Midilli, Sisam (Samos), Ayvalık adaları gibi irili ufaklı birçok adayı içine alan “Saruhan Adaları” grubunda yer alan Sakız adası (ayrıca bk. Pirî Reis, 1973: 165-169; Evliya Çelebi, 1935: 112-227), Midilli ve Rodos adalarından sonra Anadolu'ya yakın üçüncü büyük ada olup bugün Yunanistan'ın beşinci büyük adasıdır.

Harita I: Sakız (Chios) Haritası (chiosport.gr)

14. ve 15. yüzyılda Cenevizlilerin elinde bulunan Sakız, Midilli'nin 1462'deki fethinden sonra Osmanlı'ya vergi ödemeye başlayan bir Ceneviz adası olmuş, 1566'da Kanuni Sultan Süleyman devrinin "Kaptan-ı Derya"sı Piyale Paşa tarafından ele geçirilerek bir Osmanlı adası hâline getirilmiştir (bk. *Harita II*). Böylece Cenevizlilerin Ege'deki hâkimiyeti son bulmuş, Doğu Ege'nin kontrolü tamamen Osmanlı Türklerine geçmiştir. 1694'te Venedikliler Sakız'ı işgal etmeye yeltendilerse de İbrahim Paşa tarafından bu harekât sona erdirilmiştir.

Harita II: Osmanlı'nın "Sakız"ı (Ali Fuad, 1338)

19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında Mora'da başlayan Yunan isyanı, 1822'de Samos adasından Sakız adasına sıçramış, dışarıdan gelen provokatör isyancılar, adadaki Rumlar'ı, birlikte dostça yaşadıkları Türklere karşı kışkırtmıştır. II. Mahmud devrinde adada çıkan isyan Nasuhzâde Ali Paşa tarafından bastırılmıştır (Ali Paşa'nın Rum isyancıların çıkardığı yangında gemisinde yakılarak öldürüldüğü bilinmektedir). Osmanlı'nın isyana karşı aldığı tedbirler bazı tarih kitaplarına "Sakız Katliamı" olarak geçmiştir. Bu hadise neticesinde, Batı dünyasında Türklere karşı duyulan öfkenin dışavurumu, Fransız ressam Eugène Delacroix tarafından "Le Massacre de Scio (Sakız Adası Katliamı)" isimli tabloda resmedilmiş (bk. *Resim X*), söz konusu hadise Victor Hugo'nun "Les Orientales"indeki "*Les Turcs ont passé là. Tout est ruine et deuil*" mısraıyla başlayan L'Enfant" şiiriyle dünyaya duyurulmaya çalışılmıştır.

Resim X: *Massacre de Scio*

Navarin’de Osmanlı donanmasının yıkılmasına (1827) ve akabinde 1830’daki Londra Antlaşması ile Yunanistan’ın tam bağımsızlığını elde etmiş olmasına rağmen Osmanlı’nın birçok Ege adasındaki özellikle Doğu Ege’de bulunan ve Anadolu’nun kültürel açıdan tabîatiyle devamı olan adalardaki egemenliği devam etmiştir. Ancak I. Balkan Harbi’nin başlamasıyla durum tersine dönmüş, Yunanlılar 1912’de adaya asker çıkartmış ve 3 Ocak 1913 tarihi itibarıyla adayı tamamen ele geçirmişlerdir. Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Doğu Ege’deki adalar üzerindeki Yunan iradesini kabul etmek zorunda kalmıştır (ayrıca bk. Örenç, 2009: 6-10; Kihtir, 2015: 402-406).

I. “Sakız” İsmi Üzerine Etimolojik Notlar

Yunancada *Χίος* [*Xios* (*Hios* ~ *Scios* ~ *Chios* ~ *Khios*)] şeklinde isimlendirilen şehir (Yerli Rumlarca *Hora* ismi de kullanılır), adaya ismini veren merkez şehirdir (Aynı durum, Midilli adasına ismini veren merkez şehir Mytilini [*Mytilene*] için de geçerlidir). Rumların *Xios* olarak andıkları ada Türkçede *Sakız* ismini almıştır. Adada çok miktarda dikili bulunan ve adanın birçok yerinde (*Mastihohorya*’da, özellikle güney köylerinde, örneğin Emporios’tan Komi’ye değin giden yolda) esintilerle birlikte damla sakızı kokusunun duyulmasını sağlayan sakız ağaçlarının adaya ismini verdiği bilinir. Adanın ismi üzerine her ne kadar çeşitli mitolojik açıklamalar ve düşünceler ileri sürülmüş olsa da akla en yakın görüş adanın “sakız” anlamındaki isminin antik Semitik dillerden Fenikeceden [*Phoenician*] (veya Eski Süryani [*Ancient Syrian*] lehçesinden) geldiği yönündeki tarihçi Isidoros’tan itibaren bilinen görüştür.

Türklerce adaya *Sakız* denilmesinin sebebi, adada bolca yetişen sakız ağaçlarının bulunmasına doğrudan bağlanabilir. Fakat “sakız” anlamındaki *Xios ~ Scios*’un Türkçede bulunan “sakız” kelimesine telaffuzunun ve anlamının benzemesi ilgi çekicidir. Türkçede kelimeye ilkin Eski Uygur metinlerinde rastlanması, “sakız”ın Türkçe kökenli olduğunu (< **sakı*- ?) ya da Eski Türk devrinde Türkçeye geçmiş yabancı kökenli bir kelime olduğunu (*Xios* isminin kökeninden yani Semitik kökenli bir kelime olarak Türkçeye geçmiş [Fenike bölgesinden ve bütün Doğu Akdeniz havzasından Ortadoğu’nun içlerine ve İran’a, İran üzerinden İç Asya’ya gelmiş ve böylece Türk diline aktarılmış] bir form olduğunu) göstermektedir: *kulak sak(ı)zı bolsa* “kulak akıntısı (kulaktan çıkan sakıza benzer sarı salgı) olursa” (bk. Clauson, 1972: 817b; krş. *şakši* : Arat, 1930: 456). *Divanü Lugati’t-Türk*’te, “elbiseye bulaşan meyva suyu veya hurma pekmezi gibi nesnelere” şeklinde anlamlandırılan *sakır ~ sakız* (I-365/12) [< **sakı*-r/z] ve ayrıca *sagız* “sakız” [I-365/10, I/495-17, 19] bulunmaktadır.

II. Sakız’daki Türk Mirası

Adadaki Türk varlığının yerleşim yeri sadece adanın merkezi konumundaki Sakız şehrinde (Chios’ta) olup Müslüman nüfusun yaşadığı köy adada bulunmamıştır. 20. yüzyılın başında 22.020 kişilik nüfusun sadece 2228’i Müslüman olup 11.410’u Rum idi ve toplam nüfusun yarısı şehirde yaşamaktaydı (Ali Fuad, 1338: 31; ayrıca krş. Örenç, 2009: 8). Müslüman Türk nüfusunun Sakız şehrinde yaşaması, idarenin ve ticaretin adadaki merkezinin en kalabalık yerleşim yeri olan şehir merkezinde bulunması gibi sebeplerle, Sakız’daki Türk varlığının edebî izleriyle karşılaşılan en önemli nokta tabii olarak Sakız şehridir. Mübadele sebebiyle bugün, Sakız adasında yaşayan yerleşik Müslüman Türk nüfus bulunmamaktadır.

Fotoğraf I ve II: *Mecidiye Camii / Bizans Eserleri Müzesi* [8 Ağustos 2015]

Sakız'da birçok Osmanlı eseri ile karşılaşmak mümkündür. Adadaki Osmanlı eserleri arasında, Sakız şehrinin merkezindeki meydanda yükselen ve limandan şehir merkezine doğru dönüldüğünde minaresiyle adeta adaya gelenleri selâmlayan *Mecidiye Camii* (Sultan Abdulmecid tarafından 1846'da yaptırılmış ve 1850'de Abdulmecid Han tarafından ziyaret edilmiş olan camii, bugün yapılış amacına aykırı olarak Bizans eserleri müzesi olarak kullanılmaktadır [bk. Fotoğraf I, II]), *Abdulhamid Han Çeşmesi* (Mecidiye Camiinin önündeki parkta yer almaktadır), *Melek Mehmed Paşa Çeşmesi* (Sakız Kalesi'nin surlarına yakın bir mevkide, adayı ele geçiren Piyale Paşa'nın soyundan geldiği bilinen III. Selim'in damadı Mehmed Paşa adına yaptırılmıştır. Eser, özellikle süslemeleriyle Osmanlı-Türk sanatının en kıymetli örneklerinden biridir [bk. Fotoğraf III]), *Osmaniye Camii* (Kale içindeki Frangomahala'da [Frenk mahallesi'nde] bulunmaktadır; kitâbesine göre 1892 inşa tarihidir), *Hamidiye (Bayraklı) Camii* (Kitâbeden anlaşıldığı şekilde, Abdulhamid Han'ın emri ile 1881'de yaşanan Sakız depreminden sonra yıkılan Katolik kilisesinin arsasına yaptırılmıştır) ve ayrıca kale içinde, deniz tarafına doğru gidilen yol üzerinde bulunan restore edilmiş ve ziyarete açık Türk hamamı, mevcudiyeti devam eden Osmanlı eserleri arasında öncelikle sayılabilir. Sakız'da daha birçok Türk yapısı bulunmasına rağmen, geçen yıllar zarfında, yapılar üzerinde zorunlu olarak uygulanan çeşitli tasarruflar, günümüzde eserlerin tanınması açısından sıkıntı oluşturmaktadır.

Fotoğraf III: *Melek Mehmed Paşa Çeşmesi* [8 Ağustos 2015]

Ayrıca Sakız Kalesi [*Kastro*] (bk. Fotoğraf IV) içindeki yerleşim yerlerinin vaktiyle Müslüman nüfusun yaşadığı mahalleleri oluşturduğu evlerin mimarisinden ilk bakışta belli olmaktadır. Bu yönüyle asıl şehri teşkil eden Sakız Kalesi içindeki mahallelerin vaktiyle Türklerin yaşadığı merkez muhit ve semtler olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf IV: *Sakız Kalesi* [8 Ağustos 2015]

Kale içindeki Müslüman mezarlığının/kabristanının (bk. Fotoğraf V) hemen yanı başında halka açık çeşitli tesisler, restoranlar, dinlenme mekânları bulunmaktadır.

Fotoğraf V: *Sakız Müslüman Mezarlığı* [8 Ağustos 2015]

Sakız adası, Anadolu'ya yakın bulunan diğer büyük Ege adalarında görüldüğü gibi (Midilli, Rodos ve İstanköy), Osmanlı eserlerinin sayıca çok bulunduğu bir adadır (ayrıca bk. Konuk, 2008; Örenç, 2009: 9). Sakız'daki Osmanlı eserlerinin tüm olumsuz şartlara rağmen hâlen ayakta durduğu ancak kimi yerlerde, eserler üzerinde ciddi tahribatla karşılaşıldığı bildirilmelidir. Örneğin Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bazı kitâbelerin muhtemelen çıkartılarak yerlerine mermer zemin üzerine kazıma yoluyla

oluşturulmuş farklı kitâbelerin konulduğu dikkat çekmektedir (bk. Fotoğraf VI, VII).

Fotoğraf VI, VII: Sakız Kalesi'nin giriş kapılarından biri ve kapı üzerindeki Yunanca Kitâbe [8 Ağustos 2015]

Sakız'daki Türkçe yazma eserlerin, muhtelif Osmanlı evraklarının âkıbeti konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. İşgaller esnasında çıkartılan kasıtlı yangınların ve çatışmalar neticesinde oluşan tahribatın bu noktada önemli bir etkisinin olduğu açıktır. Adada bulunan Osmanlı yapılarının Osmanlı Türkçesiyle yazılmış kitâbeleri arasında, Sultan Abdulmecid'in 1846'da yaptırdığı Mecidiye Camii'nin kitâbeleri ile 1768 inşa tarihli Melek Mehmed Paşa Çeşmesi kitâbeleri önde gelen örnekleri oluşturmaktadır. Aşağıdaki resimlerde (bk. *Kitâbe* I-II – Resim 1-2) Mecidiye Camii kitâbelerinin günümüzdeki hâli gösterilmektedir:

Kitâbe I - Resim 1 (8 Ağustos 2015)

Kitâbe II - Resim 2 (8 Ağustos 2015)

Süslemeleri ve iççiliğiyle dikkat çeken bir sanat âbidesi olarak bugüne ulaşmış Melek Mehmed Paşa Çeşmesi'nin (Çeşme ile ilgili olarak sanat tarihi açısından yapılmış önemli bir çalışma için bk. Karpuz, 2002) muntazam hatlar ile işlenmiş dört cephesine ait dört kitâbenin güncel hâli aşağıdaki resimlerde (bk. *Kitâbe I-IV* – Resim 3-6) istifadeye sunulmuştur (Çeşmenin genel görünümü için ayrıca bk. Fotoğraf III):

Güney cephesi:

Kitâbe I - Resim 3 (8 Ağustos 2015)

Doğu cephesi:

Kitâbe II - Resim 4 (8 Ağustos 2015)

Kuzey cephesi:

Kitâbe III - Resim 5 (8 Ağustos 2015)

Batı cephesi:

Kitâbe IV - Resim 6 (8 Ağustos 2015)

Sonuç

Osmanlı Türk varlığından önemli izleri kültür mirası içinde korumaya devam eden Sakız adası, çeşitli yönlerden tanıtılmış ve bu tanıtım vasıtasıyla Türklüğün Sakız'daki millî mirasına, adadaki kültür izlerine ve edebî değerlerine resimlerle birlikte dikkat çekilmiştir. Seri makaleler hâlinde sonuçlarını neşretmeye başladığımız proje çalışmaları, müteakip zamanlarda yapılacak seyahatlerden elde edilecek sonuçlarla birlikte geliştirilerek devam edecektir. Bu şekilde, günümüzde Türk kültürünün hüküm sürdüğü Anadolu ile kültürel açılardan kesinlikle ayrı düşünülmemesi gereken Doğu Ege adalarının ve bu adalara ait eski Türk kültür varlıklarının tanıtılması yolundaki çalışmaların sürdürülmesi planlanmaktadır.

Kaynaklar

- Ali Fuad (1338). *Adalarımız Türkiye'den, Anadolu'dan ayrılamaz*. Kastamonu.
- Arat, R. R. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren I*. Berlin: SPAW.
- Atalay, B. (2006). *Kaşgarlı Mahmud Divanü Lugati't-Türk (I-IV)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Evliya Çelebi (1935). *Evliya Çelebi seyahatnamesi* [Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)] (Dokuzuncu Cilt), İstanbul Devlet Matbaası.
- Karpuz, H. (2002). Sakız adasındaki kaptan-ı derya Melek Mehmet Paşa çeşmesi. *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, XVII, 321-335.
- Kihtir, T. (2015). *Balkanların Osmanlı tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Konuk, N. (2008). *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı mimarisi*. Ankara: SAM Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Örenç, A. F. (2009). Sakız Adası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36, 6-10.
- Piri Reis (1973). *Kitâb-ı bahriyye, denizcilik kitabı I-II*. Tercüman 1001 Temel Eser: 19, İstanbul.

